ve'ş-şekl. **6.** *Kitâbü'l-Maḳṣûr ve'l-memdûd.* **7.** *Kitâbü'l-Müşkil* (İbnü'l-Cezerî, II, 377). Râbiye M. Hasan Rebî', Yezîdî hakkında yüksek lisans tezi hazırlamış (*Ebû Muhammed el-Yezîdî: Ḥayâtühû ve es̱eruhû fî ʿulûmi'l-ʿArabiyye* [yüksek lisans tezi, 1403/1983], Câmiatü Ümmi'l-kurâ), Muhsin Gayyâz, Yezîdî ailesinin şiirlerini *Şiʿrü'l-Yezîdiyyîn* adıyla derlemiş (Necef 1973), Manfred Fleischhammer de bu ailenin Abbâsî sarayındaki edebî faaliyetleri konusunda bir makale yazmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Yahyâ el-Yezîdî, *Ġarîbü'l-Ḳurʾân ve tefsîruh* (nşr. M. Selîm el-Hâc), Beyrut 1405/1985, s. 25; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâşe), s. 544, 597; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġānî* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1407/1986, XX, 231-232; Ebû Saîd es-Sîrâfî, *Aḫbârü'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn* (nşr. M. İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 56-58, 60-63, 73; İbn Hâleveyh, *Muḫtaṣar fî şevâẕẕi'l-Ḳurʾân* (nşr. G. Bergsträsser), Kahire 1934, tür.yer.; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1984, s. 61-66, 76-86; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 89-91; Merzübânî, *Muʿcemü'ş-şuʿarâʾ* (nşr. F. Krenkow), Beyrut 1402/1982, s. 498-499; Enderâbî, *Ḳırâʾâtü'l-ḳurrâʾi'l-maʿrûfîn* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1405/1985, s. 85; Sıbtu'l-Hayyât, *el-Mübhic fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1427/2006, I, 247-251; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 67; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâʾ* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 81-84; Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾ* (Altıkulaç), I, 320-323; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-Nihâye*, II, 375-377; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *Leṭâʾifü'l-işârât* (nşr. Âmir Seyyid Osman – Abdüssabûr Şâhin), Kahire 1392/1972, I, 98-99, 105; Bennâ, *İtḥâfü fużalâʾi'l-beşer* (nşr. Şa'bân M. İsmâil), Beyrut 1407/1987, I, 75; Sezgin, *GAS*, IX, 41, 63-64; Râbiye M. Hasan Rebî', *Ebû Muhammed el-Yezîdî: Ḥayâtühû ve es̱eruhû fî ʿulûmi'l-ʿArabiyye* (yüksek lisans tezi, 1403/1983),

ABEDETÜ'L-İBLÎS

عبدة إبليس

bk. YEZÎDİYYE

Daha çok Türkiye, Irak ve İran'da görülen senkretik bir inanç sistemi ve bu inanca mensup topluluklara verilen ad.

YEZÎDİYYE

(اليزيديّة)

Daha çok Türkiye, Irak ve İran'da görülen senkretik bir inanç sistemi ve bu inanca mensup topluluklara verilen ad.

Yezîdî ismi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fırka mensuplarının İran'ın Yezd şehri sakinlerinden olması sebebiyle bu isimle anıldığı, Yeni Farsça'da "melek, tanrı" mânasında **ized**, Avesta dilinde "saygı ve ibadete lâyık" anlamında **yezata**, Pehlevîce'de ve modern Farsça'da "tanrı" mânasındaki **yezdân** kelimeleri yanında "tanrıya kulluk eden kimseler" anlamında **ezidî, izidî, izdî** kelimelerinden geldiği de söylenmiştir. Diğer bir anlayışa göre fırka mensuplarına, Emevî Halifesi I. Yezîd'e bağlılıkları ve onu beşer üstü bir varlık kabul etmelerinden dolayı bu ad verilmiştir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar Yezîdiyye isminin I. Yezîd'le yakın ilgisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca söz konusu topluluk, Melek Tâvus'a (Kral Tâvus, Azâzîl) inandığından küçültücü bir isim olarak "abedetü'l-İblîs" (şeytana tapanlar) şeklinde de nitelendirilmektedir. Bu arada Yezîdiyye'nin, Hâricî (İbâzî) fırkalarından Yezîdiyye ile (Yezîd b. Ebû Üneyse'ye [Enîse] mensup fırka) ilişkilendirilmesinin doğru olmadığını belirtmek gerekir. Kendilerini etnik bakımdan Kürt kabul eden fırka mensupları daha çok Ezidî ve Yezîdî isimlerini kullanmaktadır (Menant, s. 52; *İA*, XIII, 415).

Yezîdiyye'ye dair ilk araştırmalarda bu grup, Mazdeizm ve Maniheizm gibi Doğu'nun eski kültürlerinin bir devamı gibi görülmüş, inandıkları melekler pagan kültürünün tanrıları olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki araştırmalarda Yezîdîliğin İslâm'dan sapan bir cereyan olduğu, hareketin temelinde Abbâsîler'in ilk dönemindeki aşırı Emevî taraftarlığının yer aldığı ortaya konmuştur. V-VI. (XI-XII.) yüzyıllarda iyice ortaya çıkan bu aşırılık birçok taraftar bulmuş, son Emevî halifesi II. Mervân'ın Kürt asıllı bir câriyeden doğması bu taraftarlığı önemli ölçüde etkilemiştir. Emevîler'in yıkılması üzerine Hakkâri dağlarına çekilen ve Abbâsî iktidarının ilk dönemlerinde birkaç defa ayaklanan, fakat zamanla hareketliliğini kaybeden söz konusu topluluklardan bir kısmı tasavvufa yönelmiş, bu gruba mensup olan, Adî b. Müsâfir'in müjdecisi sayılabilecek Hakkârili Ebü'l-Hasan Ali (ö. 484/1091) inzivaya çekildiği Sincar'da pek çok taraftar edinmiştir. VI. (XII.) yüzyılda bu cemaat Adî b. Müsâfir'i kutsal bir şahsiyet kabul ederek inançlarının merkezine yerleştirmiştir.

Adî b. Müsâfir, Emevî asıllı olup Ba'lebek'te doğdu; Abdülkâdir-i Geylânî, Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, Ahmed er-Rifâî, Ebü'l-Vefâ el-Hulvânî gibi âlimlerden ders aldı; dört yıl Medine'de kaldı ve Adeviyye tarikatını kurdu. Ardından Hakkâri'de inzivaya çekildi; Sünnî inanış çerçevesinde faaliyet gösterdi. Şîa'ya karşı çıkarak Muâviye b. Ebû Süfyân'ı savunan Adî b. Müsâfir doksan yaşlarında vefat etti (557/1162). Mezarı Musul'un 65 km. kuzeyinde Lâliş (Lâleş) denilen yerde yaptırdığı zâviyededir. Yerine geçen oğlu Şeyh Hasan zamanında Şîa'nın I. Yezîd'e lânet etmesi üzerine Adî b. Müsâfir'e bağlanan topluluk Yezîd'i savunmaya başladı; Şeyh Adî ve Yezîd hakkında aşırılığa kaçarak sapık bir hüviyete büründü. Şeyh Adî'yi kutsallaştırdı ve I. Yezîd'i insan üstü bir varlık kabul ederek onun ilâh olduğunu iddia etti. Müridlerine göre Şeyh Adî onların namazlarını kılıp oruçlarını tuttuğu için bu tür mükellefiyetlerden muaftırlar. Şeyhin türbesi civarında yapılan çalgılı, içkili âyinler muhafazakâr halkın tepkisini çektiğinden türbe tahrip edildi, şeyhin kemikleri mezarından çıkarılarak yakıldı ve müridlerinin çoğu öldürüldü. Ancak daha sonra tekrar yaptırılan türbe Yezîdîler'in kıblesi, tavaf ve ziyaret mekânı haline geldi. 1259'da Hakkâri'ye ve Sincar'a saldıran Hülâgû'nun bu bölgeleri tahrip etmesi ve Adeviyye'nin şeyhi olan Fahreddin'in öldürülmesinin ardından cemaat mensupları Yezîdîler adıyla Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da yayılmaya başladı. Yezîdîlik'le ilgili önemli bilgiler daha çok Kürtler'in tarihi, kabileleri ve bulundukları yerler hakkında bilgi veren Şeref Han Bitlisî'nin *Şerefnâme* adlı eserinde yer alır.

Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar'la doğrudan yahut dolaylı biçimde temas kuran Yezîdîler için Safevî ve Osmanlı dönemleri bir çöküş devresi oldu; Kürt kabileleri arasında Yezîdîliği kabul edenler önemli miktarda azaldı. Bunda Yezîdîliği tanımaya başlayan âlimlerin onların küfre düştüğü yolunda verdikleri fetvalar etkili oldu; bu sebeple fırka mensupları kendi içine çekildi, zaman zaman da isyan etti. XIX. yüzyılda Osmanlılar, Yezîdîler'i müslüman ve Ehl-i kitap kabul etmediğinden cemaat iyice kendi içine kapandı ve devlet otoritesinden uzak dağlık bölgelerde yaşamayı tercih etti. 1872'de askerlik için bedel ödeyen Yezîdîler'in durumu nisbeten düzeldi, devlet de kendilerini Ehl-i kitap kabul etti. II. Abdülhamid devrinde cemaat dışı azınlıkların askerlikten muaf tutulmaması ve bulundukları yerlerde ibadethane yapmalarının istenmesi Yezîdîler'in silâha sarılmaları ve daha uzak bölgelere intikal etmeleri sonucunu doğurdu. Ancak Yezîdîler'e baskı yapıldığı haberlerinin Batılı devletlerin İstanbul temsilciliklerine ulaştırılması ve bunun Tanzimat Fermanı'na aykırı olduğunun dile getirilmesi üzerine Yezîdîler daha rahat bir ortama kavuştu. Cumhuriyet döneminde Yezîdîler'le devlet arasında herhangi bir problem çıkmadı; Irak'ta da zorunlu askerlik ve çocuklarını okul-

lara gönderme mecburiyeti karşısında Yezîdîler bu kanunlara itaat etti.

Zerdüştîlik, Maniheizm, Mitraizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan, ayrıca İslâm ve tasavvuftan büyük ölçüde etkilenen Yezîdîler'in kendi içlerine dönük yaşantılarından dolayı inanç ve ibadet esaslarının tam olarak belirlenmesi mümkün değilse de bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Yezîdî inancının merkezinde Tanrı ile birlikte O'nun yarattığı yedi melek ve bu melekleri idare eden Melek Tâvus bulunmaktadır. Tanrı inancı açık biçimde ortaya konulmamakla beraber Yezîdîler bin bir ismi arasında en sevileni Hudâ olan, yedi kat göğü ve yeri yaratan, mutlak kādir bir tanrının varlığına inanmaktadır. Onlara göre tanrı sonsuz iyidir; dünyayı uzaktan yönetmekte ve gücünü kendisine yardım eden melekler yahut tanrı-melekler vasıtasıyla göstermektedir. Bu melekler Azâzîl, Derdâîl, İsrâfîl, Mîkâil, Cebrâil, Samuel ve Nurael'dir. Bunlar sırasıyla mezhep büyükleri yahut emîrleri olan Şeyh Adî, Şeyh Hasan, Şeyh Şemseddin, Şeyh Ebû Bekir, Şeyh Sâceddin, Şeyh Sadreddin ve Şeyh Fahreddin'de bedenleşmiştir. Bu inanç genelde Yezîdî toplumu tarafından kabul edilmekte, meleklerin zaman zaman yere indiklerine, dünyanın düzenini sağlayacak kutsal metinler ve kurallar getirdiklerine, kendilerine vekâlet edecek şeyhler bıraktıktan sonra cennete çekildiklerine inanılmaktadır. Meleklerin içinde özellikle, tavus kuşu şeklinde tasavvur edilen Tâvus önemlidir. Yezîdî kozmolojisine göre Melek Tâvus, Âdem'in yaratılışından sonra Âdem'e secde etmeyi reddeder, ancak bu reddediş onun Tanrı'ya olan bağlılığındandır. Bununla birlikte isyan etmesi Melek Tâvus'u derin bir vicdan azabına sürükler; azabın tesiriyle akan göz yaşları cehennem ateşini söndürür. Tanrı bu samimiyeti karşısında onu affeder ve dünyaya dair her türlü yönetimi kendisine devreder. Bu yaratılış öyküsü, Yezîdîliğin gnostik gelenekten kaynaklanan ikinci tanrı (demiorgus) doktrinine kadar uzanır. Gnostik modele göre Tanrı yaratılışla ilgili görevleri ikinci bir tanrıya devredip kendisi mutlak egemenlik alanına çekilir.

Yezîdîliğin kutsal metinleri hacim itibariyle son derece kısa olan, "vahiy kitabı" anlamındaki *Kitâbü'l-Celve (Cilve)* ile "siyah kitap" anlamındaki *Muṣḥaf-ı Reş* adlı iki kitaptır. Yazarları belli olmayan metinlerden ilki Şeyh Fahreddin'e, ikincisi Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar bilinmeyen bu kitaplar, önce Edward Granville Browne ve daha sonra P. Anastase tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Bir girişle beş bölümden meydana gelen *Kitâbü'l-Celve*'de Melek Tâvus'un bütün varlıkların ilki olduğu, bu kitapla insanları irşad ettiği, ilk insana hitap ederek evrensel gücünü kanıtladığı, kendisine tâbi olanları mükâfatlandıracağı, karşı gelenleri cezalandıracağı belirtilmekte, ayrıca tenâsühe işaret edilmekte, Melek Tâvus'u temsil eden resme saygı gösterilmesi ve onunla ilgili hizmetleri yerine getirenlere itaat edilmesi istenmektedir. Yezîdîler'in yaratılış hikâyesiyle başlayan *Muṣḥaf-ı Reş*'te ise Melek Cebrâil ile Fahreddin'in değeri vurgulanmakta, Yezîdî hükümdarlarının bir listesi verilmektedir; dinen yasaklanmış olan konular ele alınıp tekrar hükümdarların anlatımına dönüldükten sonra ikinci bir yaratılış rivayetiyle metin sona ermektedir.

Yezîdîlik'te ibadetler önemli bir yer tutar. Sabah ve akşam vakitlerinde yerine getirilmesi gereken namaz için sadece eller ve yüz yıkanır. Sabah vakti güneşin doğuşu esnasında güneşe karşı ayakta durulup kollar göğüs üzerinde çapraz olarak bağlanır ve, "Ey şems! Bizi bedbahtlığa ve düşmanlığa karşı koru. Ey rab! Milletine lutufkâr ol, onu müreffeh kıl, neslimizi koru. Şahidimiz Melek Tâvus'un ismidir" şeklindeki dua okunur. Akşam da güneşe karşı durularak aynı dua tekrar edilir. Yezîdîler, aralık ayının ilk pazartesi gününden itibaren güneş bayramında üç gün ve 18 Şubat'taki Hızır-İlyas bayramından önce üç gün olmak üzere yılda iki defa oruç tutarlar. Din adamlarına mahsus olan oruç ise yılda seksen güne ulaşır. Hac için ziyaret edilen mekân, Lâleş vadisinde bir dağın eteğindeki Adî b. Müsâfir'in türbesi olup bu ziyaret her yıl 15-20 Eylül arasında yapılır. Mâzereti bulunmayan Yezîdîler her yıl buraya gitmek zorundadır. Yezîdîler'de din sınıfı dışındaki halka mürid adı verilir. Müridler gelirlerinin % 10'unu şeyhlere, % 5'ini pîrlere, % 2,5'unu da cemaatin fakirlerine zekât olarak vermekle yükümlüdür. Günümüz Yezîdî toplumunda bu nisbetler fazla görüldüğünden sadece doğum, sünnet, evlilik ve ürün kaldırma gibi vesilelerle din adamlarına bir miktar yardımda bulunulur.

Sünnetsiz bir Yezîdî'nin kestiği kurban helâl kabul edilmez. Sünnet olma, sünnet neticesinde ortaya çıkan kirvelik ve âhiret kardeşliği toplumdaki önemli sosyal kurumlardır. Her Yezîdî'nin bir şeyhi, bir pîri ve bir âhiret kardeşi vardır. Bunlar hazır olmadıkça ölen Yezîdî'nin cenaze namazı kıldırılmaz. Evlenme Yezîdî toplumu içinde gerçekleşir ve her sosyal tabaka ancak kendi arasında evlilik yapabilir. Bayramlardan bir kısmının tarihi bellidir, bir kısmı ise değişik tarihlerde kutlanır. Her yıl aralık ayının ilk günü "ida rosa" (güneş bayramı), bu bayramın bitiminden hemen sonra Sultan Ezi (Yezîd), 18 Şubat'ta "ida Hızır-İlyas" ve nisan ayının ilk çarşamba günü yeni yıl bayramı olan "ida serisale" kutlanır. Üç yıl süreyle nisan ayında, üç yıl yaz başında, üç yıl sonbahar başında ve sonraki üç yılda aralık ayı içinde kutlanan "ida dahiye" (ölüler bayramı), ramazan bayramından bir gün sonra kutlanan "ida ramazan", müslümanların kurban bayramından iki gün önce kutlanan "ida heciya" (ida kurban), Hz. Îsâ adına kutlanan ve paskalya gününe rastlayan "ida Îsâ" Yezîdîlik'te tarihleri değişen bayramlardır.

Sosyal tabakalaşma ve dinî teşkilâtlanmanın bulunduğu Yezîdîlik'te Yezîdîler emîrler, şeyhler, pîrler, kavvâller, fakirler ve müridler olmak üzere beş kısma ayrılır. Dinî hiyerarşinin en üst kademesinde Yezîd ve Şeyh Hasan'dan gelen Şeyhân emîri ve ailesi yer alır. Maddî ve mânevî bütün otoriteyi temsil eden emîr kendisine karşı gelen herkesi cemaat dışı bırakabilir. İktidarı yalnız kendi bölgesinde geçmekle birlikte bütün toplumda saygı görür. Şeyh Adî vakıflarından ve Melek Tâvus timsallerinin teşhirinden toplanan gelirlerin büyük miktarı kaydıhayat şartıyla bu görevi yürüten emîre aittir. Şeyhler, insanların uyacağı kanunları tesbit etmek için bedenleşen melekler yahut onların dünyadaki nesilleridir. Sıkıntıya düşen her mürid onlardan yardım diler. Şeyhlerin evleri mâbed gibidir. Ayrıca onlar bayram vakitlerini belirler, ziyaret mahalleri ve makamlarını muhafaza eder. Buna karşılık müridleri kendilerine yılda bir veya iki defa belirli bir vergi ödemek zorundadır. Şeyhlerle birlikte görev yapan pîrler onlarla aynı aileye mensup değildir. Şeyhler Adî'nin soyundan, pîrler ise onun müridlerinin neslindendir. Âyinler esnasında şeyhlere yardımcı olan pîrler gerektiğinde onlara vekâlet eder. Şeyhân bölgesinin bazı köylerinde ikamet eden kavvâller Şeyh Adî şenlikleri sırasında mûsiki icra edip ilâhiler okurlar. Bunların diğer bir görevi de her yılın belirli zamanlarında hacca gidemeyenler için Melek Tâvus timsalini dolaştırıp bunun halk tarafından öpülerek çevresinde tavaf edilmesini sağlamaktır. Başlarına siyah başlık giydikleri için "karabaşlar" diye anılan kavvâller cemaatin âbid ve zâhidleridir. Tıraş olmayan, sakallarını kesmeyen, tütün ve alkol kullanmayan, her türlü refahtan uzak

duran bu kimseler yılda doksan iki gün süreyle oruç tutarlar. Bunun yanında Şeyh Adî Türbesi'nin hizmetini yerine getiren köçekler, çavuşlar ve ferrâşlar vardır. Müridler ise Yezîdîler'in halk tabakasıdır.

Yezîdîlik'te fasulye, marul, bakla, lahana ve balık, geyik, domuz ve horoz eti haramdır. Melek Tâvus'un rengi olan mavi renkli elbise giymek de yasaktır. Bıyık kesmek günahtır. Yılan, akrep, boğa gibi hayvanlar kutsal sayılır. Şeytan, mel'un, lânet gibi kelimeler Melek Tâvus'u ima ettiği düşüncesiyle telaffuz edilmez. Beyaz, siyah, kırmızı, yeşil ve kahverengi gibi renkler kutsal kabul edildiğinden daha çok bu renklerde elbiseler giyilir. Genellikle köylerde yaşayan, gerekmedikçe şehirlerde yerleşmeyen Yezîdîler günümüzde İran'ın çeşitli yerlerinde, Ermenistan'da Tiflis ve Erivan ile Gürcistan'da Batum'un köylerinde, Irak'ta Sincar dağlarında, Türkiye'de Batman, Nusaybin, Siirt'in Beşiri ve Kurtalan ilçeleriyle Hakkâri'nin dağlık bölgelerinde yaşamaktadır. Son zamanlarda terör yüzünden Güneydoğu Anadolu'dan çok sayıda Yezîdî, Batı ülkelerine iltica etmiştir. Toplam Yezîdî nüfusu 300-400.000 kadar tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb,* XIII, 499-506; Ebü'l-Ferec, *Târîḫ,* II, 595; İbnü'l-Fuvatî, *el-Ḥavâdiṡü'l-câmiʿa* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – İmâd Abdüsselâm Raûf), Beyrut 1997, s. 315; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûʿatü'r-resâʾil,* Kahire 1323, I, 262-317; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* IV, 65-80; Hayyâtzâde M. Zührî, *el-Ferîdetü's-seniyye fî beyâni akāidi'l-Yezîdiyye,* İÜ Ktp., TY, nr. 9369, vr. 8ᵃ-14ᵃ; Ahmed Teymur Paşa, *el-Yezîdiyye,* Kahire 1352; Abbas el-Azzâvî, *Târîḫu'l-Yezîdiyye ve aṣlü ʿaḳīdetihim,* Bağdad 1354/1935; M. S. Menant, *Les Yézidiz: Episodes de l'histoire des adorateurs du diable,* Paris 1892, s. 52; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1993, s. 228-230; J. S. Guest, *Yezidilerin Tarihi* (trc. İbrahim Bingöl), İstanbul 2001; Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni,* İstanbul 2006; Mehmet Sait Çakar, *Yezidîlik: Tarih ve Metinler,* Ankara 2007; Tanıl Yaşar, *Yezidilik,* İstanbul 2008; I. Joseph, "Yezidi Texts", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* XXV/2, Chicago 1909, s. 118-156; A. Mingana, "Dewil-Worshippers: Their and Their Sacred Books", *JRAS* (1916), s. 505-526; Mehmed Şerefeddin, "Yezîdîler", *DİFM,* I/3 (1926), s. 1-29; I/4 (1926), s. 273-275; K. Avvâd, "el-Merâciʿ ʿani'l-Yezîdiyye", *Machriq,* LXIII, London 1969, s. 673-732; M. Ahmed Dehmân, "Nâfiẕe tüṭıllü ʿalâ târîḫi'l-Yezîdiyye", *MMLADm.,* XLIV/3 (1969), s. 596-602; Th. Menzel, "Yezîdîler", *İA,* XIII, 415-423; a.mlf., "Kitāb al-Djilwa", *EI²* (İng.), V, 208-210; a.mlf., "Yazīdī", *Shorter Encyclopaedia of Islam,* Leiden 1953, s. 641-645; P. G. Kreyenbroek, "Yazīdī", *EI²* (İng.), XI, 313-316; Süleyman Uludağ, "Adeviyye", *DİA,* I, 374; a.mlf., "Adî b. Müsâfir", *a.e.,* I, 381.

AHMET TAŞĞIN

YIL

Dünyanın güneş, ayın dünya etrafındaki bir dolanımını ifade eden kavram

(bk. TAKVİM).

YILAN

Çok uzun yaşaması, genellikle normal yolla ölmemesi ve kendini yenileme (yılda iki defa kabuk değiştirme, düşen veya kopan organlarını yenileyebilme) özelliğinden dolayı eski dönemlerden beri insanlar yılanların doğa üstü güce sahip olduğunu düşünmüşlerdir (Arapça'da yılan "uzun yaşayan" mânasında **hayye** kelimesiyle karşılanır, uzun ömürlü kişilere de mecazen hayye denir, bk. *Lisânü'l-ʿArab,* "ḥyy" md.; *Tâcü'l-ʿarûs,* "ḥyy" md.). Bu özellikleri yanında yerde kayarak hızlı hareket etmesi, bazı türlerinin zehirli oluşu sebebiyle hem sinsi tabiatlı ve tehlikeli hem de gizemli kabul edilen yılanla ilgili karşıt anlayışlar ortaya çıkmış, bu hayvan bir yandan hayat ve kutsallıkla, diğer yandan ölüm ve kötülükle ilişkilendirilmiştir. Zerdüştîlik (Mecûsîlik) gibi bazı dinlerce lânetlenirken Orta ve Güney Amerika ile Güney Afrika'nın yerli toplumlarında, Sumer, eski Mısır, eski Arap, eski Yunan ve Roma ile Gnostik Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde ve toplumlarda yılana saygı gösterilmiş, hatta tapınılmıştır. Fakat bu kültürlerde de yılanla ilgili birbirine zıt telakkiler yan yana yer almıştır.

Yılan çoğu mitolojide su ve toprakla, aynı zamanda gök ve yer altı âlemiyle ilişkilendirilmiştir. Muhtemelen belli dönemlerde deri değiştirerek yenilenmesi ve su kaynaklarına yakın yerlerde yaşamasından dolayı ayın işaretlerinden ve görünümlerinden sayılan yılan (ayın gölgesinden sıyrılması ile yılanın derisinden sıyrılması arasındaki benzerlik) birçok kültürde bir ay gücü olarak verimliliği ve doğurganlığı, ölümsüzlüğü ve yeniden doğuşu, bilgiyi / hikmeti temsil etmektedir (ayrıca bk. SU). Bilhassa Güneydoğu Asya (Hint ve Çin) ve Okyanusya kültürlerinde yılanın yağmur üzerindeki etkisi sayesinde hem verimliliği ve doğurganlığı hem de yıkımı ve ölümü kontrol ettiğine inanılmakta ve yılana tapınma merasimleri icra edilmektedir. Eski Mezopotamya'da da evrensel bereketi sağlayan tanrıçaların âyinlerinde ve tasvirlerinde yılan motifi bulunmaktadır. Bu tanrıçalar aynı zamanda cenaze ilâheleri kabul edildiğinden yılanlar ölülerin ruhlarına giren bir ölüm hayvanı ve kabile atası haline gelmiştir (Eliade, s. 169). Yılan, yenilenme sembolizmine paralel olarak özellikle gnostik kültlerin cemaate katılım âyinlerinde yer almıştır. Yine çeşitli kültürlerde (Mezopotamya, eski İran ve eski Yunan) ve Tevrat'ta geçen Aden Bahçesi hikâyesine (Tekvîn, 2-3. bablar) benzer şekilde yılanın tanrılar tarafından insana bahşedilen ölümsüzlüğü çaldığına dair efsaneler anlatılmıştır. Ancak bütün bu efsanelerin, yılanın ya da bir deniz canavarının kutsal su veya ölümsüzlük kaynağına (hayat / altın elma ağacı, gençlik pınarı, ölümsüzlük suyu / bitkisi, yer hazineleri vb.) bekçilik ettiği şeklindeki ilkel bir efsaneden kaynaklandığı ileri sürülmüştür (*a.g.e.,* s. 164-165).

Ayla bağlantısına paralel olarak yılan kadınla ve cinsellikle de ilişkilendirilmiştir (fallik sembol). Yılanın regl dönemlerini yönettiğine inanılmış, Pers ve yahudi (Rabbânî) geleneklerinde ilk kadının yılan tarafından ayartıldıktan hemen sonra âdet görmeye başladığına yönelik efsaneler yer almıştır. Ayrıca eski Yunanlılar ve Romalılar arasında yaygın bir inanç olarak erkek veya yılan şekline giren ayın kadınlarla çiftleştiğine inanılmış, yarı-tanrı konumundaki Grek kahramanlarının annelerinin yılanla çiftleşmesinden dünyaya geldiği kabul edilmiştir. Benzer bir inanış kahramanların soyunu ejderhalara dayandıran Çin, Avustralya ve Endonezya mitolojilerinde de mevcuttur. Antik dünyada bâkire doğum mitlerinde kadınların yılan tarafından döllenişine dair referans bu inancın uzantısıdır.

Yılan aynı zamanda çoğu mitolojide -genelde kaos / kötülük ilkesi şeklinde- yaratılışla ilişkilendirilmiş, kendisinden dünyanın ve insanların yaratıldığı ilk varlık olarak kabul edilmiştir. Mezopotamya mitolojilerinde suda yaşayan ejderha motifi dünyanın yaratılmasından önce var olan bölünmemiş birliği (kaos) temsil etmektedir. Sumerler'in boynuzlu yılan biçiminde sembolize edilen yer altı tanrısı Ningişzida, içinden hayatın çıktığı ve tekrar ona döndüğü sudan meydana gelen boşluğun ilk örneğidir (arketip). Bâbil yaratılış hikâyesine göre Tanrı Marduk ejderha şeklindeki su canavarı Tiamat'ı yendikten sonra onun vücudundan göğü ve yeri yaratmıştır. Aynı mücadele Ken'an inancında Tanrı Baal ile deniz yılanı Lotan / Yam arasında geçmektedir. Tanrının sularda yaşayan yılan veya ejderha biçimli kaos canavarını